

Айдарова М.Д., Эргешали кызы А.

**БАШТАЛГЫЧ КЛАССТАРДЫН БОЛОЧОК МУГАЛИМИНИН
КЕСИПТИК КОМПЕТЕНТТҮҮЛҮК ЖАНА УСУЛДУК ЧЕБЕРЧИЛИК
САПАТТАРЫНЫН МОДЕЛИ**

Айдарова М.Д., Эргешали кызы А.

**МОДЕЛЬ КАЧЕСТВ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ
КОМПЕТЕНТНОСТИ И МЕТОДИЧЕСКОГО МАСТЕРСТВА БУДУЩЕГО
УЧИТЕЛЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ**

M.D. Aidarova, Ergeshali kyzy A.

**MODEL PROFESSIONAL QUALITIES
COMPETENCE AND METHODOLOGICAL SKILLS OF THE FUTURE
PRIMARY SCHOOL TEACHERER**

УДК: 37.018

Башталгыч класстар мугалиминин кесиптик-чеберчилик деңгээли жаш муундун келечек жолун аныктайт. Кесиптик компетенттүүлүк педагогикалык ишмердүүлүктүн натыйжасы менен бааланат. Бул макалада болочок башталгыч класстар мугалиминин кесиптик сапаттарынын мазмуну, мүнөздөлүшү каралды. Алар аркылуу аныкталган кесиптик сапаттардын модели жөнүндө баяндалды.

Негизги сөздөр: кесиптик сапат, профессиограмма, эффективдүү система, принцип, компетенция, компетенттүүлүк, мугалим.

Уровень профессионального мастерства учителя начальных классов определяет путь будущего поколения. Профессиональная компетентность определяется результатом педагогической деятельности. В этой статье рассмотрены профессиональные качества будущего учителя начальных классов. А также рассмотрена модель профессиональных качеств.

Ключевые слова: профессиональное качество, профессиограмма, эффективная система, принцип, компетенция, компетентность, учитель.

The level of professional skills of primary school teacher defines a way of the future generation. Professional competence is defined by result of pedagogical activity. This article discusses professional quality of future teachers of primary school teachers. The model of professional qualities is also considered.

Key words: professional quality, profессиogram, effective system, a principle, the competence, competence, the teacher.

Азыркы учурда улуттук мүдөөлөргө ылайык билим берүү ар бир кыргыз атуулунун өнүгүүсүнүн чечүүчү компоненттеринин бири болуп калды. Туруктуу экономикалык өсүштү камсыз кылуу үчүн, калктын билим берүү деңгээлинин жогорулашы абдан маанилүү. Кыргыз Республикасында билим берүү коомдук менталитеттин өзгөрүү процесстеринде негизги орунда тургандыктан, адамзатты өнүктүрүүнүн масштабдуу процесстери дал ушул билим берүү аркылуу ишке ашырылат. Ошондуктан, билим берүүдөгү азыркы тенденциялар билим берүүнүн ролу, функциясы жана орду жөнүндөгү маселелерди кайрадан ой элегинен өткөрүүнү, мындан ары өнүгүү жолунда жаңы мамиле-ыкмаларды иштеп чыгууну

талап кылууда. Жогорку эффективдүү билим берүү системасы келечекте өлкөнүн экономикасынын туруктуу өнүгүүсүн камсыз кылуучу негизги факторлордун бири болуп саналат. Андыктан, өз алдынча чыгармачылык менен иштеп, кесиптик милдеттерин аткара алган компетенттүү инсанды, атаандаштыкка жарамдуу адисти өстүрүп, даярдап чыгарууну камсыз кылган эффективдүү система түзүлүүгө тийиш.

Биз өзүбүздүн изилдөөлөрүбүздү анализдеп, башталгыч класстардын мугалимдери кандай кесиптик компетенцияларга ээ болуу керектиги туурасында бүтүмбүзгө келдик. Алар туурасында төмөндө сөз кылабыз. Чындыгында, ар бир студент өзүндө мугалимдик кесипке тиешелүү болгон баалуу сапаттарды калыптандыруусу абзел.

Демек, педагогика илиминде мугалимдик кесип, башка кесиптердей эле атайын жарамдуулукту, керектүүлүктү талап кылат. Мугалим балдарды чын жүрөгү менен сүйгөн, алар үчүн жан дили менен берилип иштеген, жаңыча усулдар менен иштей билүү жөндөмдүүлүгүнө ээ болгон, руханий дүйнөсү бай, эмгекчил, чыгармачыл адам болушу зарыл.

Көрүнүктүү педагог Е.В. Кузьмина түзгөн (1967) мугалимдин профессиограммасы бири-бири менен тыгыз байланышта болгон төмөнкүдөй компоненттерден турат:

1. Конструктивдүү иш-аракет (пландоо, педагогикалык процессти түзө билүү, структурасын аныктоо, сабакты түзө билүү ж.б.);
2. Уюштуруучулук иш-аракет (балдардын иш-аракетин уюштуруу, коллектив түзүү, башкаруу, бирге иштөөнү уюштуруу, сабак өтүү, тарбиялоо иштери ж.б.);
3. Коммуникативдик (маалымат берүү) иш-аракет (окуучулар менен мугалимдин, окуучу менен окуучунун байланышы);
4. Текшерүү жана баалоо иш-аракети (окуучулардын билимин текшерүү, баалоо ж.б.) [5].

Мындан сырткары мугалимдин кесиптик компетенттүүлүк жана усулдук чеберчилик сапаттары эн негизги орунда турат.

«Компетенция» термини кандайдыр бир педагогикалык системаны же процессти куруунун негизги

көз карашы, негизги мааниси теориялык принциптердин булагы, берилген педагогикалык долбоорлоштуруунун формаларынын бири деген түшүнүктү билдирет. Ал эми «компетенттүүлүк» – кесиптик ой-толгоосун сабаттуулук менен айтууга мүмкүнчүлүк берген билим менен анын баалуулуктарына ээ болуу.

Болочок башталгыч класстарынын мугалиминин кесиптик компетенттүүлүк жана усулдук чеберчилик сапаттарынын моделин карап көрөлү. Ал төмөндөгү компоненттерден турат:

1. Изилдөөчүлүк компетенциясы.
2. Уюштуруучулук компетенциясы.
3. Активдештирүүчүлүк компетенциясы.
4. Мамилелешүүчүлүк компетенциясы.
5. Өнүктүрүүчүлүк компетенциясы.
6. Тарбиялоочулук компетенциясы.
7. Башкаруучулук компетенциясы.
8. Аналитикалык компетенциясы.
9. Маалымат берүүчүлүк компетенциясы.
10. Түшүнүүчүлүк компетенциясы.
11. Насаатчылык компетенциясы.
12. Лидерлик компетенциясы.

Эми ушул компетенцияларды бирдиктүү бир чийме менен берип көрөлү:

Мына ушул компетенциялардын ар биринин мазмунун анализдеп көрөлү. Адегенде, болочок мугалим ээ болуучу изилдөөчүлүк компетенциясы тууралуу сөз баштайлы.

Изилдөөчүлүк компетенциясына: Курак, педагогикалык жана социалдык психология, педагогика, курак физиологиясы жана мектеп гигиенасы боюнча терең билимдерге ээ болуусу, өзү окуткан предмет боюнча терең жана мыкты билимдерге ээ болуусу, өз билимин жогорулата билүүсү турмуштун ар кандай тармактары боюнча кеңири билимдерге, түшүнүктөргө ээ болуусу, педагогикалык технологияны билүүсү, дүйнөлүк прогрессивдүү маданияттын өрнөктөрүн өздөштүрүүсү, эл аралык этиканы өздөштүрүүсү ж.б. сапаттарды кошууга болот.

Мугалим турмуштагы өтө татаал, баа жеткис нерсе адам менен иш алып баргандыктан, анын өмүрү, ден-соолугу, акыл-эси мүнөзү, эрки, интеллектуалдык турпаты, турмуштагы орду, ролу, бактысы, мугалимдин чеберчилигине, интеллектуалдык деңгээлине жараша болот. Эгерде баланын билгич, чебер, акылман тарбиячысы болсо гана анын адамдык табияты толук бойдон ачылат. Мугалим пландаштырылган натыйжага жетүүнүн үстүндө гана иштейт. Сабак окуучулардын ой-пикири, жан-дили үчүн педагогдун жакшы максаттагы мелдешине айкалышкан мектепте гана билим берүү жана тарбиялоо иши өз натыйжасын берет.

Уюштуруучулук компетенциясына: Уюштура билүүчүлүк максат коё билүүчүлүк, көрөгөчтүк, өз ара кызматташа билүүчүлүк, тыкандык, чебердик, жароокерлик, калыстык, багыттоочу, жазалоону туура пайдалана билүүсү, педагогикалык тактикага ээ болуусу. Алдыда боло турган мамилеге карата ыңгайлуу абалдарды түзө билүү, өзүнө көңүл бурдура

билүү, жагымдуу байланыш түзө билүү, мамилени натыйжалуу жагын тандай билүү, вербалдык жана вербалдык эмес байланыштардын улуттук өзгөчөлүгүн үйрөтө билүү, эрктик эмоционалдык жөндөмдөрдүн таасирдүүлүгүн тандай билүү, мамилени активдештирүү жөндөмдүүлүгүн тандай билүү ж.б.

Сабак башталаардан мурда окутуунун техникалык, дидактикалык каражаттарына көңүл буруп, окуучулар менен жагымдуу психологиялык абал түзөт. Окуучулардын көңүлүн максаттуу бир багытка бурат. Окуучунун ар бир кыймыл-аракетин көзөмөлдөп, уялтуу аркылуу гана таасир берет. Ар бир сабак өзүнүн жеткиликтүү таасирдүү жыйынтыгын бере тургандай максаттарды коёт. Окуучулардын пикирлерди идеяларды айтышын, чыгармачыл ишин кубаттаган сапаттар басымдуулук кылат. Ар бир окуучунун көзү менен, жүзү менен «сүйлөшө» билет. Мугалим сабакта ар түрдүү дидактикалык каражаттарды жана иллюстрациялык материалдарды колдонот. М: таблицалар, сөздүктөр, тексттер, маалымат каражаттары, перфокарталар, сүрөттөр ж.б. Мына ушул дидактикалык каражаттарды колдонууда эмнеден баштоо керек, кайсы учурда эмнени колдонуу керек, эмнеге көбүрөөк басым жасоо керек деген суроолорго алдын-ала жооп даярдоосу баланын билимдерди жеңил кабыл алуусуна жана сабактын натыйжалуу болуусуна шарт түзөт. Окуучуларга өз ара байланыштардын улуттук өзгөчөлүктөрүн калыптандыруу-анын адеп-ахлактык инсандык сапаттарын өнүктүрөт. Ар бир баланын мамиле түзө билүү жөндөмдүүлүгүнө жараша таасир эте билүү мамилени активдештирет.

Активдештирүүчүлүк компетенциясына: Активдүүлүк, талап коё билүүчүлүк, эмгекчилдик, фацилиатор, мээнеткеч, аракетчил, айкындык, саресепчил, изилдегич, талдагыч, жаратман, ойлоп табуучу шыктандыруучу, чыгармачыл чечимди кабыл алууга дайым даяр болуусу, новатор ж.б.

Активдүү иш – бул сөз менен ойду байланыштыруучу көпүрө. Андыктан сабак жеткиликтүү, натыйжалуу болуу үчүн окуу материалын жеңил кабыл алуу жана өздөштүрүүнү камсыз кылуучу ыкмаларды колдонуу зарыл. Окуучуларды терең ойлонткон, проблемалуу абалды түзгөн мазмуундуу материалдар менен кызыктыруу жана бардык учурда окуучунун күчүн гана пайдалануу керек. Ар бир окуучу өзгөрүүлөрдү жаңыланууларды өз убагында сезип туруусу зарыл. Анткени бала бул же тигил жорукту эмне үчүн жасаганын билбей коюуга мугалимге укук берилген эмес. Билимдин мазмунун талдап, керектүүсүн так бөлүп берүү керек. Билимдин активдүүлүгү, турмушка байымдуулугу - бул анын дайыма өнүгүүсүнүн, тереңдешинин чечүүчү шарты болуп эсептелет.

Мамилелешүүчүлүк компетенциясы: Өзүн, кесибин, баланы бирдей сүйө билүү, балдардын жан дүйнөсүн түшүнө билүү, маданияттуулук, ар бир окуучунун жүрөгүнөн орун алып, сыймыктуу адамы боло билүү. Жылуу, жумшак мамиле аркылуу түрдүү проблемалуу жагдайлардан чыга билүү, ички жакын-

дык, ар кандай психологиядагы бала менен жылуу мамиледе боло билүү... ж.б.

Ар бир баланын жүрөгүндө эң кымбат, эң сыйлуу адамы катары жашай билүүнүн өзү - сыймык. Ал үчүн мугалимдин жагымдуу сөзү, уккулуктуу үнү, ар бир кыймыл аракети кыргыздын нукура педагогикалык маданиятынын деңгээлинде гана болуу керек. Мындай мугалим балага жакшы туюм, бийик дух берет. Баланын жүрөгүнө назик, аяр мамиле кылуу керек. Назиктик жана этияттык менен гана баланы өзүн-өзү тарбиялоого козгой алабыз.

Албетте, мугалимдин негизги куралы – баланы коркутуп, үркүтүү аркылуу, административдик буйрукчулук аркылуу эмес, анын куралы – жылуу сөз, жумшак мамиле, балага болгон сүйүү, педагогдук такт. Ошондо гана мугалим – чыныгы тарбиячы боло алат. Бул сапат – анын төмөндөгү маалымат берүүчүлүк компетенциясы менен жүзөгө ашат.

Маалымат берүүчүлүк компетенциясы: Кептин маданияттуулугу, дикциянын тактыгы, материалдын түшүнүктүүлүгү жана жеткиликтүүлүгү. Баяндоонун логикалуулугун сактоо, эң негизги учурларга өзгөчө басым жасоо, татаал учурларды жеткиликтүү түшүндүрүү, маалыматтарды ар түрдүү усулдар жана мамилелердин формалары менен бере билүү. Материалды кызыктуу жана эмоционалдуу талдай билүү, окуучулардын кабыл алуу абалдарын байкоо жана жооп берүүсүнө шарт түзүү. Чыңалууну жана чарчоону жеңе билүү, өзүнүн ар бир сөзүнө кылдаттык менен көңүл бура билүү.

Сабактын натыйжалуу, эффективдүү, жандуу болушу үчүн мугалимдин сөзү эң негизги маселе. Ал педагогикалык, психологиялык жана логикалык закон ченемдүүлүктөрдүн талаптарына жооп берүүсү зарыл. Мугалимдин кесиптик расмий сөзү анын коммуникативдик ишмердүүлүгүнүн, кеп маданиятынын эң негизги каражатын түзөт. Мугалимдин кеби композициялык түзүлүштүн дидактикалык жоболорун сактоосу өтө маанилүү. Маалыматты берүүдө усулдарды туура пайдаланып, жагымдуу мамиле түзүү ар бир окуучунун окууга болгон кызыгуусун арттырат. Окутуунун жаңы усулдарын эмоционалдуу, кызыктуу пайдалануу аркылуу окуучулардын эркин ой жүгүртүү мүмкүнчүлүгүнө жетишүүгө чыңалууну, чарчоону жеңүүгө болот. Материалды айтып түшүндүрүүсү кептик жана риторикалык суроолорду бере билүүнүн оптималдуу ыкмалары, чеберчилиги, чыгармачыл аракеттери мугалимдин коммуникативдик ишмердүүлүгүнүн мазмунун түзөт.

Мугалимдин маалымат берүүчүлүк компетенциясы – иштин башатын ээлейт. Ал бүткүл иш-аракетин камтыйт. Ошондуктан, бул практикалык жактан өтө баалуу. Ал эми тарбиялоочулук компетенциясынын ролу мындан да кем эмес.

Тарбиялоочулук компетенциясы: Мамилелерди түзө билүүдө нравалык - этикалык мамилелер системасын негиздөө, педагогикалык тактты сактоо, өздүк татыктуулук сезимдерине тарбиялоо, өзүн-өзү баалай билүүсүн жана өзүнө ишенимдүүлүгүн стимулдоо, өзүн-өзү тааный билүүсүн калыптандыруу ж.б.

Мамиле түзүүдө нравалык-этикалык эрежелерди сактоо баланын акыл-сезиминде, жүрүм-турумунда оң сапаттардын калыптанышына чоң таасир берет. Ар түрдүү учурларда педагогикалык тактты сактоо мугалимдин педагогикалык маданиятынын негизин түзөт. Окуучунун өзүн-өзү баалай билүүсүнө өзүн-өзү тааный билүүсүнө жетишүү мугалимдин тарбиялоочулук чеберчилигинин деңгээлин түшүндүрөт.

Тарбиялоочу кызматы – мугалимдин билим берүү ишинин өзөгүн түзөөрү бышык. Ал мугалимдин кесиптик кызматы менен да мазмундаш, инсандык сапатынын да жогорку деңгээлин билгизет. Албетте, анын бул сапаты – анын өнүктүрүүчүлүк компетенциясы менен андан ары уланмакчы.

Өнүктүрүүчүлүк компетенциясы: Коммуникативдик билимдерди калыптандыруу, мамиленин ар түрдүү формаларында билим жана акыл менен иштөөнү калыптандыруу, балдарды өзүн-өзү тарбиялоого жана өз билимин көтөрө билүүгө тарбиялоо, мамиленин улуттук өзгөчөлүгүн колдоно билүү.

Ар бир натыйжа акыл эмгегинин натыйжасында гана пайда болот. Акыл эмгегин туура пайдалануу билимдүүлүккө жеткирээринен ишенимдүү усулдарды пайдалануу аркылуу окуучуну ыңандыруу.

Өз алдынча иш-аракеттерди аткаруунун болжолдуу планын түзүп, кыргыздын элдик салттарынын үлгүсүндө өз билимин көтөрүүгө багыт берет.

Өнүктүрүүчүлүк компетенция мугалимдин кесиптик сапаты менен бирге эле, инсандык сапаты менен да өзөктөш. Ал, баары бир, мугалимдин коммуникативдик сапаттары аркылуу жүзөгө ашмакчы. Ал төмөндөгү түшүнүүчүлүк сапат менен байланышта андан ары уланмакчы.

Түшүнүүчүлүк компетенциясы: Окуучунун көңүлүн жана каалоосун түшүнө билүү, окуучунун ордуна өзүн коё билүү, окуучунун талабын кабыл ала билүү, психо-физиологиялык өнүгүүсүн баалай билүү, коллективдин кызыгуусун жана өзгөчөлүктөрүн, каалоосун баалай билүү ж.б.

Кичинекей адамдын эркин басмырлоо таш боордукту, ырайымсыздыкты жаратат. Эрк-бул, адамдык кадыр-барктын кайыгы калкып турган тереңдик. Мугалим өзүнүн эркин башкара албаган балалыкка карата аталык жана энелик мээримге ээ болууга тийиш. Баланын рухий дүйнөсүн сезүүгө зор жөндөмү бар мугалим, аны көптөгөн жамандыктардан сактап калат жана ошол эле учурда коллективдин кадыр баркын коргойт. Түшүнүүчүлүк компетенциясы дагы мугалим окуучунун инсандыгын түшүнө билүү менен мамиле жасоо, педагогикалык тактты сактоо менен мүнөздөлөт.

Башкаруучулук компетенциясы: Өзүнүн жүрүм-турумдарын жана психологиялык абалдарын башкара билүү, мамиленин демилгелүүлүгүн сактоо, өз ара түшүнө билүүлөрдөгү кыйынчылыктарды болтурбоо, өз ара мамилелердин ишенимдүүлүгүн камсыз кылуу, чыгармачыл кызматташууну мобилизациялоо, келишпөөчүлүктөрдүн алдын алуу жана аны чечүүнүн жолун таба билүү, коммуникативдик жүрүм-турумдарды тарбиялай билүү ж.б.

Мугалим окутуу процессинде иш-аракеттерди аткарууда өтө тыкандык менен, бардык кыймыл-аракеттерди өз орду менен гана жасоосу зарыл. Анткени чыныгы үлгүгө ээ болгон мугалимдин ар бир кыймылын бардык окуучу өзүнө сиңирип алат. Ар бир окуучуга, анын психологиялык өзгөчөлүгүнө таасир бере тургандай мамиле жасоо жана өз ара мамилелердин ишенимдүүлүгүн сактоо мугалимдин иш-аракетинин натыйжалуулугун аныктайт. Ошондой эле келишпөөчүлүктөрдүн алдын алууга жардам берет. Мугалимдин ички дүйнөсү да, сырткы келбети да, кийими да, жүрүм-туруму да сулуу болууга тийиш. Башкаруучулук компетенция – сыртынан караганда административдик башкаруу сыяктуу туюлушу мүмкүн. Бирок, компетенциянын бул түрү – окуучунун окуу – таануу ишмердүүлүгүн туура башкаруу, жетекчилик кылууну туюнтат.

Аналитикалык компетенциясы: Окутуунун бардык этаптарында мамилелешүүнүн шарттарын жана жыйынтыктарын анализдөө, конструктивдүү тыянак чыгаруу ж.б.

Мугалим менен окуучунун ортосундагы мамиленин шарттарын жана аны аткаруунун жыйынтыктарын анализдөөдө мугалимдин гумандуулук сапаты, интеллектуалдык деңгээли, оптимисттик көз карашы негизги орунда турат.

Аналитикалык компетенция – мугалимдин ишмердүүлүгүнүн бир тарабы. Мугалим өз ишин, окуучунун ишмердүүлүгүн анализдеп, синтездеп, баалоо ишмердүүлүгүн да жүргүзөт. Ошондуктан бул дагы өтө маанилүү иштин бир түрү.

Изилдөөлөрүбүздүн жыйынтыктарынан улам, республикабыздын ЖОЖдорунда болочоктогу башталгыч класстардын мугалимдерин максаттуу жана келечектүү даярдоо боюнча төмөндөгүдөй илимий-педагогикалык сунуштарды белгилейбиз:

- кесиптик жана инсандык маданияты жогору болгон болочоктогу башталгыч класстардын патриот кыргыз мугалимин сапаттуу даярдоо маселесин атайын улуттук мүдөө катары мамлекеттик деңгээлде коюу;

- ЖОЖдордо мугалимдерди даярдоо процессинде студент келечектеги адис, инсан катары каралуу менен, анын кесиптик-инсандык моделинин толук калыптануусун камсыз кылуу;

- окуу программаларын формалдуу өздөштүрүүдөн арылуу менен, педагогикалык окуу жайларынын окуу, материалдык базасын жакшыртуу, студенттерди кесиптик жактан даярдоого ылайык уюштуруу-педагогикалык шарттарды жаңылоо.

Адабияттар:

1. Айдарова М.Д. Педагогикалык маданият. - Б., 2012.
2. Жусуп хас Ажип. Кут даарытар билим. - Шинжаң эл басмасы, 1992.
3. Леднев В.С. Содержание образования: сущность, структура, перспективы. – Москва: Высшая школа, 1991.
4. Мамбеткунов Э., Сияев Т. Педагогиканын негиздери. - Бишкек, 2015.
5. Рахимова М.Р. Педагогиканын теориясы, системасы, технологиясы. - Бишкек, 2007.
6. Харламов И.П. Педагогика. - Москва, 1997.

Рецензент: д.пед.н., профессор Рысбаев С.К.